

İNGİLİZ SEYYAHLAR MAUNSELL, HARRİS VE SYKES'İN GÖZLEMLERİNDE İRAN, İRAK VE TÜRKİYE

Serdar SAKİN* - Cengiz KARTIN**

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi -diğer imparatorlukların yıkılış sürecinde olduğu gibi- oldukça sancılı bir sürecin ifadesi olmuştur. Bazı padişah ve devlet adamlarının gayretleri ile kurtarılmaya çalışılan Osmanlı İmparatorluğu'nun bu döneminde ortak bir akıl oluşturulamamış ve devlet, her geçen gün güç kaybetmiştir.

Osmanlı Devleti'nin bu sancılı sürecinde İngiltere, 1800'den 1878'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünden yana bir politika takip etmiştir. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya karşısında uğradığı yenilgi sonrasında, İngiliz politikası ciddi bir değişikliğe uğrayarak diğer devletler gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak isteyen bir politikaya dönüşmüştür.

Bu süreç içerisinde pek çok İngiliz 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun iç bölgelerine seyahatler düzenlemişlerdir. Onlar seyahat ettikleri bölgelerdeki yaşamı ve çevreyi gözlemlemişlerdir. Maunsell, Harris ve Sykes, bu seyyahlardan sadece bir kağıdır. Bu kişiler seyahatlerini hem makale ve kitap olarak ilim dünyasına kazandırmışlar hem de Londra'ya pek çok rapor göndermişlerdir.

Maunsell; 1892'den 1897'ye kadar Erzincan'dan Van'a kadar, Harris; İran bölgesinde 1895 ve 1896'da, Sykes; 1900'lerin başında Türkiye, Suriye, Irak ve İran'da seyahatler düzenlemiş ve konu hakkında *Through Five Turkish Provinces, Dar-ul-islam and The Caliphs' Last Heritage* başlıklı kitaplar ve çeşitli makaleler yazmıştır. Biz bu çalışmamızda eserleri inceleyip değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler

Türkiye, Irak, İran, Mark Sykes, Walter Burton Harris, Frederick Richard Maunsell

* Doç.Dr. Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Kayseri/Türkiye serdar.sakin@gmail.com
** Dr., Erciyes Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Elemanı, Kayseri/Türkiye. cengizkartin@gmail.com

IRAN, IRAQ AND TURKEY THROUGH THE OBSERVATIONS OF ENGLISH TRAVELLERS: MAUNSELL, HARRIS VE SYKES

Abstract

Ottoman Empire's last period passed quite gray like other imperial states. Some Sultans and statesmen wanted to rescue the Ottoman Empire. But it was so difficult. Because there wasn't a collective mind. So Ottoman Empire was losing power day by day.

British protected the Ottoman Empire's land integrity from 1800's to 1878. But after the Ottoman Empire defeated by Russia, British Foreign policy suddenly changed towards it. It means, British government as other states, wanted to break the Ottoman Empire's land into pieces.

Lots of westerners lived and travelled in the Ottoman Empire in 19th and 20th centuries. They observed a lot of issues about Empire's order and its people. For example Maunsell, Harris ve Sykes were among those travellers. They sent a lot of reports to London about travelling of themselves. Maunsell travelled from Erzincan to Van between 1892-1897, Harris travelled in Iran between 1895-1896, Sykes travelled in Turkey, Syria, Iraq and Persia many times during beginning of 20. century. He had 3 books and also a lot of articles about it. Sykes' books are: Through Five Turkish Provinces, Dar-ul-islam and The Caliphs' Last Heritage. We will analyze those books very carefully.

Key Words

Turkey, Iraq, Persia, Mark Sykes, Walter Burton Harris, Frederick Richard Maunsell

GİRİŞ

İnsanoğlunun dünyaya bakış açısında farklı dönemlerde farklı kırılmalar yaşanmıştır. Bu kırılmaların en yoğun yaşandığı dönem önce Coğrafi Keşifler sonra da Sanayi İnkılâbı olmuştur.

Sanayi İnkılâbı ile başlayan süreç, kendisinden önce başlayan Coğrafi Keşiflerin seyahat mantığını oldukça ileri noktalara taşımıştır. Bu mantık insanların kendileri dışındakilerin neye sahip olduğu, toplumunun kimlerden oluştuğu, o toplumun zayıf ve kuvvetli yönlerinin nelerden teşekkül ettiği gibi bir dizi önemli unsurun üzerine inşa edilmiştir. Bu unsurların tespitinde inceleyeceğimiz dönem içerisinde en ileri bilgilere sahip olan devlet hiç kuşkusuz ki İngiltere’dir. İngiltere bu süreçlerde sistematik olarak bir çalışmanın içerisine girerek Ortadoğu ve Anadolu coğrafyasına birçok seyyah göndermiştir. Yalnız burada önemle üzerinde durulması gereken husus doğu literatüründe yerini bulan seyyah ifadesinin klasik anlamdan öte bir anlam taşımasıdır. Zira en yalın hali ile seyahat eden, gözleyen ve bunları kaleme alan kişi profilini ifade eden seyyah tanımına; asker, bürokrat, arkeolog ve tüccar gibi vasıfları üzerinde taşıyan insanların gözlemleri, izlenimleri ve raporları da ilave edilmiştir.

Makalemizde 1800’lerin başlarından 1900’lerin ilk çeyreğine kadar devam eden süreç içerisinde İngiliz seyyahlardan Frederick Richard Maunsell, Walter Burton Harris ve Mark Sykes’in Ortadoğu ve Anadolu’da yaptıkları seyahatler, yazmış oldukları eserler doğrultusunda incelenecektir.

I. FREDERICK RICHARD MAUNSELL’İN İZLENİMLERİ

Maunsell’in Ortadoğu ve Anadolu coğrafyası konusundaki izlenimleri yazdığı Kurdistan, The Mesopotamian Petroleum Field ve Central Kurdistan başlıklı eserlerinden anlatılmaya çalışılacaktır.

Maunsell ilk olarak 1892 Ağustos’unda Erzurum, Erzincan, Dersim, Ağrı, Kirdi, Kirmanşah Musul, Diyarbakır ve çevresi olarak tanımladığı Kürdistan bölgesine yapmış olduğu seyahat ile ilgili bilgileri “Kurdistan” başlığı ile 1894’te yayınlamıştır¹. Aslında Kürdistan’ın coğrafi olarak Osmanlı Devleti içerisinde tanımlamasına bakılacak olur ise isimlendirmenin 1847’de idari bir teşkilatlanma olarak başladığı görülecektir. Diyarbakır eyaleti, Muş, Van, Hakkari sancakları ve Mardin, Cizre, Botan kazalarının bir araya getirilmesi ile teşkil edilen Kürdistan eyaleti, 1853’te Diyarbakır, Siirt ve Mardin’i içermiş, 1867 yılına gelindiğinde ise Kürdistan eyaleti lağvedilerek

¹ Frederick Richard Maunsell, “Kurdistan”, *The Geographical Journal*, Londra Şubat 1894, C. 3, No. 2, s. 81-92.

Diyarbakır ve Mamüretülaziz eyaletleri Diyarbakır eyaleti olarak teşkil edilmiştir².

Eserinde Kürtlerin yıllar önce Amadia, Çölemerik, Revanduz ve Süleymaniye'de Osmanlı Devleti'nin onayı ile güçlü beylikler idare ettiklerini belirten yazar, Kürtlerin sıkı bir şekilde aşiret bağı ile birbirlerine bağlı olduklarını yerleşik, göçebe ya da yarı-göçebe bir yaşam sürdürdüklerini bildirmiştir.

Yazar Kürtlerin din anlayışı konusunda Kürtlerin İslam inancı içerisinde farklı yönelişlere sahip olmakla birlikte eskiden getirdikleri pagan inanışını da İslamiyet'le iç içe yaşadıklarını belirtmiştir. Pagan kültürünün etkisi olarak Kürtler arasında yaşadığını ifade ettiği kültür öğelerine, Kürtlerin bayramlarda kullandıkları bazı motifleri ve türbelerinde kullandıkları sembelleri göstermiştir. Bunlara verilen en tipik örnek Zaho yakınlarında bulunan Halil Ağa'nın türbesinde kullanılan motiflerdir³.

Seyahatine Kürdistan'ın kuzeyi olarak nitelendirdiği Erzurum'dan 26 Ağustos 1892'de başlayan Maunsell, Erzurum sonrasında geçtiği Bingöl ve çevresindeki dağların özelliklerini sıralarken bu dağların göze çarpan bir farklılığa sahip olmadıklarını fakat çok keskin uçurumların varlığı ile ciddi tehlikeli yollara sahip olduğunu ifade etmiştir. Süphan, Nemrut, Tendürek dağlarının fizyolojik özellikleri hakkında da kısa bilgiler aktaran Maunsell, Erzurum-Van arasında yaşayan Kürtlerin ana geçim kaynağının koyun ve keçi besiciliği olduğunu, aynı yörede yaşayan Ermenilerin ise daha çok yerleşik bir yaşam tercih ederek tarım ve ticaret ile iştigal ettiğini aktarmıştır⁴.

Maunsell, Van gölünün Bitlis kıyılarında potasyum hidrat bulunduğunu ve bunun sabun üretiminde kullanılmak suretiyle yöre ekonomisine ciddi bir kazanım sağladığını belirtmiştir. Ayrıca Van'ın topraklarının oldukça verimli olduğunu kaydederek Van ve çevresinde tarım kadar taşımacılığın da ekonomik değere sahip olduğunu; Hemavend Kürtlerinin ise iyi at binicileri oldukları kadar, soygunculukta da oldukça ileri giden Kürtler arasında yer aldıklarını söylemiştir⁵. Maunsell, gerek bu akademik çalışmasında gerekse diğer çalışmalarında, coğrafyayı ve insanları gördüğü gibi betimleyen bir dil kullanmıştır. Bu durum onun eserlerinin bir özelliğidir.

19. Yüzyıl sonlarında Erzincan'dan Diyarbakır'a, Van'dan Musul'a kadar önemli bilgiler kaydeden Maunsell, çalışmasının son kısmına seyahat etmiş olduğu yerlerin birer haritasını da eklemiştir⁶. Bu da Maunsell'in ça-

² Hakan Özoğlu, *Kurdish Notables And Otoman Empire: Evolving Identities, Competing Loyalties And Shifting Boundaries*, New York State Üniversitesi Yayınları, Amerika 2004, s. 62-63.

³ Maunsell, "Kurdistan", s. 82.

⁴ Maunsell, "Kurdistan", s. 84.

⁵ Maunsell, "Kurdistan", s. 90.

⁶ Maunsell, "Kurdistan", s. 85-92.

lışmalarının bir diğer önemli yanıdır. Hatta İngiltere’de bölge ile ilgili yapılan çalışmalarda kullanılan kaynaklarda mutlaka Maunsell’in çalışmalarına bir gönderme yapılmaktadır⁷. İşte bu göndermelerin varlığı, Maunsell’in yapmış olduğu çalışmaların İngiliz ilim dünyasında kendisine verilen değerin büyüklüğünü göstermektedir.

Merkezi Kürdistan Olarak Nitelenen Bölge⁸

Maunsell ikinci olarak 1897 yılında “The Mesopotamian Petroleum Field⁹” başlığıyla bir çalışma hazırlamıştır. Çalışmasında dikkati çeken husus Musul-Basra Körfezi-Kasr-ı Şirin arasında yer alan bölgedeki petrol sahalarının yerlerini özellikle çalışmasının sonuna eklediği harita üzerinde tek tek işaretlemesidir. Maunsell’in işaretlemiş olduğu veriler ışığında aşağıda verdiğimiz haritada da görüleceği üzere Irak ve İran coğrafyasında tespit edilen petrol yataklarının bulunduğu yerleşim birimlerini şu şekilde sıralamak

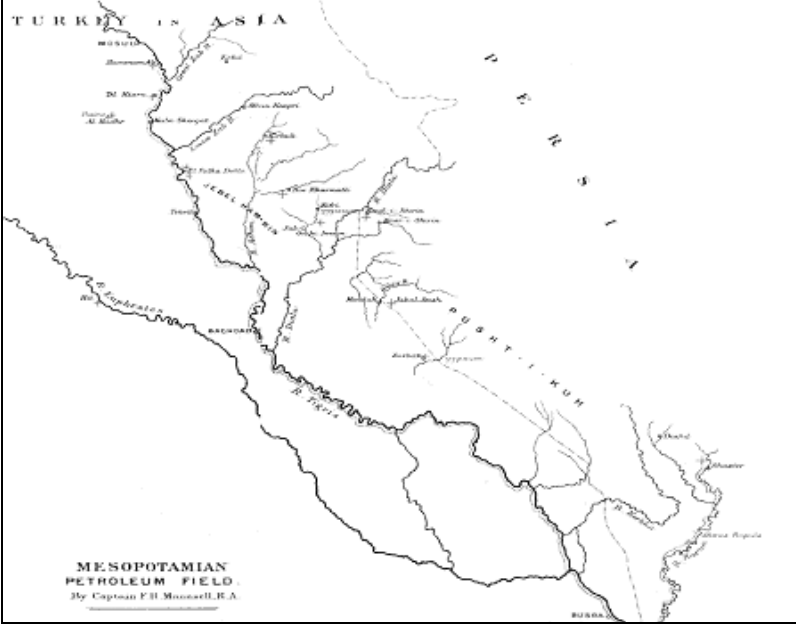
⁷ Bkz. PRO, AIR 20/504, from Dirmilint to General Baghdad, 26.05.1917, s. 7; PRO, AIR 23/352, from Kirkuk to Highcom-Baghdad, 1.6.1923, s. 24.

⁸ Merkezi Kürdistan olarak nitelenen harita; batıda Erzincan ve Erzurum sınırından, kuzeyde Balık Gölü’ne, doğuda Urmiye Gölü’ne, güneyde ise Kırmanşah’a kadar uzatılmıştır. Maunsell, “Kurdistan”, s. 92.

⁹ Frederick Richard Maunsell, “The Mesopotamian Petroleum Field”, *The Geographical Journal*, Vol. 9, No. 5 (May, 1897), s. 528-532.

mümkündür: Dicle ve Fırat Nehri boyunca Musul'dan Basra Körfezine doğru Hamam Ali, Tel Kiara, Al Hadhr, El Falha, Defile ve Hit şehirleri, Basra Körfezinden Kerkük'e doğru ise Stusher, Jabal Atish, Kend-i Shirin, Kifri, Tuz ve Kerkük şehirleri sıralanabilir¹⁰.

Maunsell'in Petrol Haritası

Maunsell'in aktaracağımız bir diğer çalışması 1901 tarihinde kaleme aldığı "Central Kurdistan"¹¹ başlıklı makaledir ki ağırlıklı olarak Anadolu'da Kürtlerin yaşamış olduğu köy, kasaba ve şehirlere yaptığı seyahatleri anlatmıştır. Burada bir nokradan bahsetmek gerekirse Maunsell, makalesinde Kürtleri dağlı bir halk olarak takdim etmiş ve Kürdistan ifadesinin sadece coğrafi bir niteleme olduğunu vurgulamıştır. Bu durum genellikle oryantalist bakış açısına sahip olan batılı seyyahlarda eşine az rastlanır bir özellik olarak tespit edilebilir¹².

Maunsell, Merkezî Kürdistan olarak nitelendirilen coğrafyanın Fırat ve Dicle arasında kalan bölümlerine ilave olarak Van gölü ve çevresinin dağlarının oldukça çok sayıda nehirlerle kesilmesinin bölgeye inanılmaz derecede su zenginliği oluşturduğunu, bunun ekonomik olarak taşımacılık, sulama

¹⁰ Maunsell, "The Mesopotamian...", Ekler bölümündeki haritalar.

¹¹ Frederick Richard Maunsell, "Central Kurdistan", *The Geographical Journal*, Londra Ağustos 1901, C. 18, No. 2, s. 121-141.

¹² Maunsell, "Central...", s. 121.

ve tarımda bölge içerisinde yaşayan insanlara katkı sağladığını ifade etmiştir.

Maunsell yaptığı seyahat doğrultusunda Van'a bağlı olan Norduz, Çatak, Mukus ve ayrıca Hakkâri'ye bağlı Habur ile ilgili vermiş olduğu bilgilerde bölgedeki yabani koyun sürülerinden bahsederken, çok ilginç bir şekilde burada bulunan domuz sürülerinin ve boz ayıların özellikle geceleri ürünlere ciddi zarar verdiğinden halkın şikâyet ettiğini belirtmiştir¹³.

Cudi ve Gabar dağları arasında yer alan yükseltilerin isimlendirilirken dikkatli olunması gerektiği üzerinde de duran Maunsell, Kürtlerin ve Hristiyanların bu yükseltilere farklı farklı isimler verdiklerini bildirmiştir¹⁴.

Maunsell, gerçekleştirmiş olduğu seyahatler sırasında birçok fotoğraf çekerek bunlara çalışmasında yer vermiştir. Görsel öğelerin eklenmesiyle yaptığı değerlendirmeleri bir anlamda teyit etmiştir. Fotoğraflardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Norduz'da bir Kürt çadırı¹⁵

¹³ Maunsell, "Central...", s. 126.

¹⁴ Maunsell, "Central...", s. 134.

¹⁵ Maunsell, "Central...", s. 123.

Van-Çatak'ta bulunan dağlardan bir görüntü¹⁶

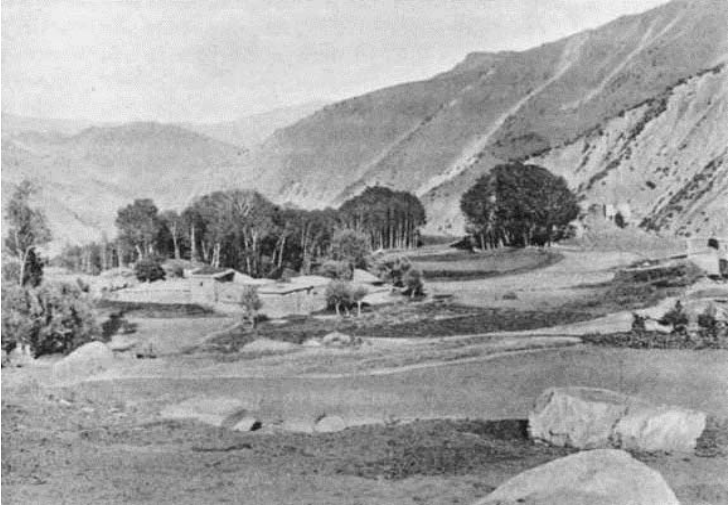
Takuri Kürtlerinin lideri olan İbrahim Bey'in bir fotoğrafı¹⁷

¹⁶ Maunsell, "Central...", s. 125.

¹⁷ Maunsell, "Central...", s. 127.

Mukus'tan bir görüntü¹⁸

Nasturi Patriği Marşimun'un ikametgâhından bir görüntü¹⁹

¹⁸ Maunsell, "Central", s. 129.

¹⁹ Maunsell, "Central", s. 131.

Nasturi Hristiyanların çekilmiş bir fotoğrafı²⁰

Büyük Zap nehrinin etrafında bulunan dağlardan bir görüntü²¹

²⁰ Maunsell, "Central", s. 133.

²¹ Maunsell, "Central...", s. 135.

Şemdinan dağlarından bir görüntü²²

Maunsell, makalesinin son kısmında yer alan tartışmalar bölümünde Merkezî Kürdistan olarak nitelenen bölge ile ilgili jeolojik bilgilerin oldukça sınırlı olmasından şikâyet etmiştir. Buna rağmen bu konu ile ilgili o tarihe kadar yazılmış olan eserleri tespit ederek adeta bir literatür çalışması şeklinde sıralamıştır. Bu durum da çalışmanın akademik kimliğini göstermesi bakımından kayda değerdir. Söz konusu eserler şöyle sıralanmıştır:

1. Ainsworth'un "Journal of this Society in 1841" tarihli makalesidir ki Amadia'dan Başkale'ye kadarki jeolojik özellikler eserde tanıtılmıştır.
2. Ainsworth ve Loftus, önce Cizre'den Bitlis'e kadar olan bölgenin jeolojisini ardından da Van'dan Siirt'e kadar olan bölgenin jeolojisini incelemişlerdir.
3. Major Clayton, 1887'de Cudi dağı çevresinin Triyasik çağ dönemine ait kalıntılar hakkında bilgiler vermiştir.

Kısaca verilen bu eser bilgilerinden sonra Merkezî Kürdistan olarak nitelendirdiği bölgenin dört jeolojik kısma ayrılabilceğini ifade eden Maunsell, bu kısımları Van gölünün güney kıyılarını oluşturan merkezî bölgenin kuzey bölgelerini: Mermer ve mika ağırlıklı bölge, Hakkâri ve çevresinde bakır madeni ağırlıklı bölge, Zaho'nun kuzey kısmında yer alan kireçtaşı ağırlıklı bölge, Siirt çevresinde alçı taşı ve kaya tuzu ağırlıklı bölge şeklinde belirtmiştir²³.

Maunsell'in izlenimlerini içeren farklı bir kitap da İngiliz arşivinde kayıtlı WO 33/325 numaralı klasörde mevcuttur. Yalnız bu eser sadece İngiliz

²² Maunsell, "Central...", s. 139.

²³ Maunsell, "Central...", s. 141.

arşivinde bulunmaktadır. Yeni bir baskısı yapılmamıştır²⁴. 600 sayfadan oluşan kitap, İran Körfezi'nden Erzurum'a gelinceye kadarki yerleşim birimleri hakkında ciddi bilgileri ihtiva etmektedir. Eserin en ilginç yanı Kürt ve Arap aşiretlerini gösterir çizelgedir. Çizelgede aşiretlerin isimleri, tahmini ne kadar çadıra sahip oldukları, aşiretin ağasının ismi, kışlak ve yazlıklarının nerede oldukları bilgisine ilaveten aşiretin özellikleri hakkında kısa açıklamalar da yapılmıştır²⁵.

II. WALTER BURTON HARRIS'İN İZLENİMLERİ

1866'da İngiltere'de dünyaya gelen Walter Harris, 30 yıl Morokko'da yaşayan ve Kuzey Batı Afrika insanları ile geçirdiği yaşamını anlattığı "The Land of an African Sultan²⁶" ve "Tafilet²⁷", Batum'dan Bağdat'a yaptığı yolculuğu anlatan "From Batum To Baghdad²⁸" başlıklı kitaplara ve çok sayıda makalelere sahiptir. Biz bu çalışmamızda Harris'in eserlerinden Ortadoğu üzerine olanlar ile ilgileneceğiz.

Harris, İran'ın güney ve batı bölgelerine yapmış olduğu seyahat notlarını "A Journey in Persian Kurdistan" başlığı altında 1895'te yayınlamıştır²⁹.

Seyahatine 12 Mayıs 1895'te Tebriz'den başlayan Harris daha sonra Urmiye ve Maragheh ile devam etmiştir. Maragheh ile ilgili vermiş olduğu bilgilerde bu yerleşim biriminde toplam 18.000 kişinin yaşamını devam ettirdiğini, ünlü Moğol hükümdarı Hülagü Hanın eşlerinden birisinin türbesinin bu yerleşim biriminde olduğunu ifade ettikten sonra türbenin özellikleri hakkında çok kısa bir bilgi olmak üzere sekizgen bir yapıya sahip olduğunu, çok ince bir işçiliğin, mavi çinilerinin ve zarif bir yapının varlığının hemen hissedildiğini ifade etmiştir³⁰.

İran'ın batı kesimlerinde yer alan şehirlerin neredeyse tamamının 1880 tarihinde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde hüküm süren Şeyh Ubeydullah tarafından ele geçirildiğini belirten yazar, İran'da yapmış olduğu seyahat sırasında İran hükümetinden herhangi bir resmi yazı almaması ve herhangi bir koruma temini yoluna gitmediğini, bunun oldukça tehlikeli bir girişim olarak nitelenebileceğini yazan Harris, seyahat etmiş olduğu bu yerlerde yanında sadece bir Kürt rehberin olduğunu ifade ederse de rehbe-

²⁴ PRO, WO 33/325.

²⁵ PRO, WO 33/325, s. 42-77.

²⁶ Walter B. Harris, *The Land of an African Sultan: Travels In Morocco*, Sampson Low, Marston, Searle and Rivington Yay., Londra 1889.

²⁷ Walter B. Harris, *Tafilet*, William Blackwood and Sons Yay., Edinburg 1915.

²⁸ Walter B. Harris, *From Batum To Baghdad*, William Blackwood And Sons Yay., Londra 1896.

²⁹ Walter B. Harris, "A Journey in Persian Kurdistan", *The Geographical Journal*, Londra Kasım 1895, C. 6, No. 5, s. 453-457.

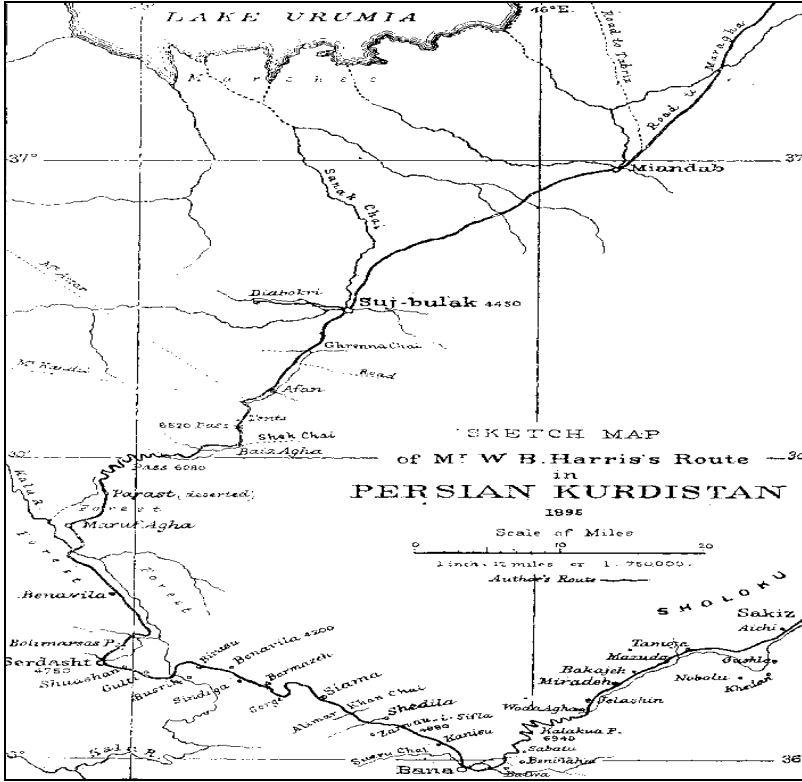
³⁰ Harris, "A Journey...", s. 453.

rin ismi ve mensup olduğu aşiret hakkında herhangi bir bilgiye yer vermemiştir³¹.

21 Mayıs'ta Mangur aşireti reisi Gader Ağanın yeğeni olan Baiz Ağanın çadırında sabah kahvaltısını yapan Harris, bu kahvaltı sonrasında seyahatine devam ederek deniz seviyesinden 6.080 feet yükseklikteki dağlara tırmanmaya devam etmiştir³².

23 Mayıs'ta İran'ın güney kısmında yer alan Serdash'ta giden Harris, bu yerleşim biriminin etrafında bulunan ormanlıklar, platolar, vadiler ve doğal güzellikler karşısında hayran kalmış; bölgenin güney kısmının deniz seviyesinden 4.600 feet yüksekliğe sahip olduğunu, bölgenin dar geçitlerle birlikte ormanlarla çevrili olduğunu belirtmiş ve İran'ın batı bölgesinde seyahat etmiş olduğu alanın bir rotasını da bu eserin sonuna eklemiştir.

Walter Burton Harris'in İran'da yaptığı seyahat güzergâhının rotası³³

Batılı seyyahlar bölgeye gelmeden önce mutlaka ciddi bir eğitim almışlardır. Bu eğitimlerinin en önemli parçasını oluşturan öğelerden biri ciddi

³¹ Harris, "A Journey...", s. 454.

³² Harris, "A Journey...", s. 454.

³³ Harris, "A Journey...", s. 455.

bir dil eğitiminden geçmektir. Bu konuda o kadar ileri gidenler olmuştur ki bölge insanların kullandığı dillerin lehçeleri üzerine kitaplar dahi yazarlar olmuştur³⁴. Ancak Kürtçeye hâkim olduğunu anladığımız Harris'in seyahati sırasında Kürt bir tercüman kullanması dikkat çekicidir. Bu durum bölge insanları ile daha kolay bir iletişim sağlamaya, coğrafyayı rahat ve kısa sürede tanımaya ve seyahatin güven içerisinde sürdürülmesine müstenit olabilir.

Makalesinin 595. sayfasında seyahat etmiş olduğu yerlerle ilgili bir de harita ekleyen Harris, İran içerisinde yaşayan Kürt aşiretlerinin isimlerini şu şekilde vermiştir:

Buna göre Sinna çevresinde ikamet eden Kürt aşiretlerini Telaku, Belilon, Galbari, Kumassi, Orami, Merivan, Manumi, Perpaşi, Lali, Zan, Meraki, Buraki, Şamasur, Şeyh İsmail, Gürgi, Duraji, Petrevan, Kolesar, Jafakobadi, Braz, Sagaru, Sagvan, Lak olarak belirtmiştir. Sonra Sakız çevresinde ikamet eden Kürtlerle karışmış Türkmen aşiretleri Horhora ve Eldi, Soğuç Bulak çevresinde ikamet eden Kürt aşiretlerini de Mangur, Malkeri, Alan-Dulikan, Kului, Govrik, Darmai, Baski-Kolostah şeklinde yazmıştır. Ardından Bana çevresinde ikamet eden Kürt aşiretlerinin Tarjani, Daştali, İktar Dini, Hüseyin Beg adlarında olduğunu bildirmiştir³⁵.

Harris'in kaleme aldığı ve 1896'da Londra'da baskısının gerçekleştirildiği *From Batum To Baghdad: Tiflis, Tabriz and Persian Kurdistan* başlıklı eserinde Tangier, Tiflis, Trans Kafkasya, Julpa'dan Tebriz'e, Tebriz'den Maragha'ya, Maragha'dan Miyandob'a, Miyandob'dan Saj-Bulak'a, Bana'dan Kirmanşah'a, Kirmanşah'tan Bağdat'a kadar seyahatini bölüm bölüm ele almıştır. Yine İran'ın batı bölgelerine seyahat ederek buranın coğrafyası ve ahalisi hakkında ve 1895'te de Bağdat'ın durumu hakkında gözlemlerde bulunduğunu ortaya koymuştur.

III. SIR MARK SYKES (1879-1919) VE ANILARI

1. Sir Mark Sykes'in Yaşamı

17 Mart 1879'da Londra'da doğan Sykes'in babası ve annesi, İngiltere'nin York şehri soylularından Sir Tatton ve Jessica Christina'dır³⁶. Babasının oldukça zengin³⁷ ve etkili bir konumda olması Sykes'a iyi bir eğitimin kapısının aralanmasına ve daha sonra kendisinin asker, diplomat ve parla-

³⁴ Ely Banister Soane, *Gramer of The Kurmanji or Kurdish Lenguage*, Luzac Co. Yay., Londra 1913.

³⁵ Harris, "A Journey...", s. 457.

³⁶ James Lawrence, "Sykes, Sir Mark Sixth Baronet (1879-1919)", *Oxford Dictionary Of National Biography*, Düzenleyenler: H. C. G. Matthew Ve Brian Harrison, Oxford Üniversitesi Yay., İngiltere 2004, C. 53, s. 557; Shane Leslie, *Mark Sykes: His Life And Letters*, Cassell and Company Yay., Londra 1923, s. 1. Kitabın ilerleyen sayfalarında Sykes ailesinin 1600'lere değin giden aile soy kütüğü hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür.

³⁷ Ailenin 1784'te malik olduğu toprak 34.000 dönümdür. Bkz. Leslie, age, s. 4.

mento üyeliği yapmasına kadar gelişecek olan bir yaşamın sürdürülmesine etki eden geri plan olarak kayıtlarda geçmektedir.

Sir Mark Sykes'in Fotoğrafı³⁸

Sykes'in Jesuit Beaumont College ile başlayan eğitim hayatı, ardından St. Louis College'de devam etmiştir. Bu eğitim sırasında Sykes, annesinin ısrarı ile Katolik mezhebi çerçevesinde de özel olarak dini eğitim almıştır.

28 Ekim 1903'te Edith Violet ile evlenen Sykes, önce 1907'de İngiltere'nin İstanbul büyükelçiliği görevine³⁹, ardından Birinci Dünya Savaşı sırasında Sofya, Selanik, Çanakkale, Mısır, Aden ve Mezopotamya'da⁴⁰ çeşitli kademelerde istihbarat amaçlı görevlerde bulunmuştur. Bu görevi sırasında ismi geçen yerleşim yerlerinde gözlemlerde bulunan Sykes'in amacı, her ne kadar bölge insanları hakkında bilgi edinmekse de bunun tamamlayıcısı olan esas amacı bölge üzerinde İngiliz hâkimiyetini gerçekleştirmenin yollarının aranması olarak ifade edilebilir.

28 Temmuz 1915'te Herbert Kitchner⁴¹ tarafından Fransızlarla Ortadoğu üzerine görüşmeler yapmak üzere görevlendirilen Sykes'in⁴² bu görüşmele-

³⁸ Resim için bkz. Arnold Talbot Wilson, *Loyalties; Mesopotamia 1914-1917*, Oxford Üniversitesi Yay., Londra 1931, 2. Baskı, s. 150.

³⁹ *The Manchester Guardian* (1901-1959), "Sir Mark Sykes: A Victim Of Influenzal Pneumonia", 18th February 1919.

⁴⁰ Bugünkü Irak.

⁴¹ Herbert Kitchner, İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Savaş Bakanlığı'nı yürüten isimdir.

⁴² Jan Karl Tanenbaum, "France and The Arab Middle East 1914-1920", *Transactions of The American Philosophical Society, New Series*, C. 68, No. 7 (1978), s. 7.

rinde her ne kadar ana mesele petrol sahalarına sahip alanların nasıl paylaşılacağı idiye de, Basra ve İran Körfezinin işgali de bu görüşmeler sırasında tartışılan önemli meseleler arasında yerini almıştır⁴³.

Map 1 The Sykes-Picot Agreement, 1916

Sykes-Picot Anlaşması'nda öngörülen harita⁴⁴

İngiltere, 1916'da gizli olarak Fransa ile Sykes-Picot anlaşmasını imza ederken yukarıdaki haritada sınırlarını gördüğümüz Ortadoğu topraklarını kâğıt üzerinde paylaşmıştır. Her ne kadar İngiltere, Fransa'nın bütün Suriye üzerindeki hâkimiyetine karşılık, İran Körfezi'nden Kuzey Arabistan'a oradan da Bağdat'a varıncaya değin olan yerleri kendi hâkimiyetine almayı hedeflemişse de bu paylaşım⁴⁵, 1917 Ekim Devrimi ile I. Dünya Savaşı'ndan çekilen Bolşevik Rusya tarafından dünya kamuoyuna açıklanmıştır. Böylelikle bu plan uygulama fırsatı bulamadan rafa kaldırılmıştır⁴⁶. 5 Kasım 1918 tarihli belgede anlaşmanın halen yürürlükte olduğu bilgisine yer verilmiş

⁴³ Edward Peter Fitzgerald, "France's Middle Eastern Ambitions, The Sykes-Picot Negotiations and The Oil Fields of Mosul 1915-1918", *The Journal of Modern History*, C. 66, No. 4 (Aralık 1994), s. 706.

⁴⁴ D. K. Fieldhouse, *Kurds, Arabs and Britons: The Memoir of Wallace Lyon In Irak*, I. B. Tauris Yay., Londra 2002, s. xv.

⁴⁵ Bilgi için bkz. PRO, FO 4149, No: 87682, 12.06.1919, s. 127.

⁴⁶ Michael M. Gunter, *Historical Dictionary of The Kurds*, The Scarecrow Yay., Oxford 2004, s. 196; ayrıca bkz. Maria T. O'Shea, *Trapped Between The Map And Reality: Geography And Perceptions Of Kurdistan*, Routledge Yay., Amerika 2004, s. 108.

olması anlaşmanın taraflarca oldukça ciddiye alındığını ve anlaşmanın uygulanması için bütün yolların denendiğini göstermektedir⁴⁷.

Bu anlaşmanın İngiliz basınında ilk olarak yayını ise Manchester Guardian 30 Nisan 1920'de yapmıştır ki bu yayın tarihi oldukça geç bir dönemi işaret eder⁴⁸. Bu yayın tarihi göz önünde tutulacak olur ise basının kamuoyu üzerindeki hâkimiyetine İngiliz hükümetinin ne denli tesir ettiğini göstermesi açısından oldukça manidar bir örnek arz etmektedir.

5 Haziran 1916'da Ortadoğu işleri için Savaş Bakanlığı'nda (War Office) çalışmaya başlayan Sykes⁴⁹, Temmuz 1916'da Savunma Bakanlığı Sekreterliğinde Ortadoğu uzmanlığı görevine, Aralık 1916'da Savaş Bakanlığı sekreterliğine ve ardından da Dışişleri Bakanlığı'nda (Foreign Office) Arap ve Filistin işlerinden sorumlu sekreterliğe atanmıştır⁵⁰. Bu görevin hemen akabinde 1917'de General Allenby komutasında Filistin'e yapılan saldırı sırasında politik danışmanlık görevine atanmıştır.

18 Şubat 1918'de Londra'da Ortadoğu ile ilgili gerçekleştirilen Bakanlıklar arası toplantıda İngiltere'nin savaş sonrasında iyi bir strateji geliştirmesi halinde Mezopotamya'da kalıcı bir varlığa sahip olacağını ifade eden Sykes, bunun sağlanmasının dünya hâkimiyetinde tek söz sahibi olma fırsatını İngiltere'ye sağlayacağından emindir⁵¹.

Sykes, 4 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı görüşmelerini takip ederken, 16 Şubat 1919'da 40 yaşında iken aniden bir girip nedeni ile Hotel Loti'de hayatını kaybetmiştir⁵². Sykes'ın ölümüne dair kaynaklarda şüpheli bir durumla ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak o, Araplardan hiçbir zaman hoşlanmamış ve bir tercihte bulunulacaksa Türklerin tercih edilmesi gerektiğini savunmuştur⁵³. Dolayısıyla Sykes'ın bu fikri ile ölümü arasında bir bağ olup olmadığı sorusu akla gelmektedir.

Irak'ta oluşturulacak bir yönetimde Araplara etkili görevler verilmesini de doğru bulmayan Sykes, bağımsız bir Arap devleti kurulmasına en fazla karşı çıkan istihbarat subayları arasında yer almıştır⁵⁴.

⁴⁷ PRO, FO 371/3385, No: 185184, from Secretary of State to Civil Commissioner, Baghdad, 5.10.1918, s. 9.

⁴⁸ H. W. V. Temperley, *Peace Conference of Paris*, Oxford Üniversitesi Yay., C. 1, Londra 1920, s. 170. Anlaşmanın Musul ve Filistin ile ilgili olan kısmı için bkz. Lowell Thomas, *With Lawrence In Arabia*, Hutchinson and Co. Yay., Londra 1927 (yayın yılı belirtilmemiş), s. 260; ayrıca V. H. Rothwell, "Mesopotamia in British War Aims 1914-1918", *The Historical Journal*, C. 13, No. 2 (Haziran 1970), s. 288; Kerim Yıldız and Harriet Montgomery, *The Kurds In Syria: Denial of Rights And Identity*, Kharp Yay., İngiltere 2004, s. 19.

⁴⁹ PRO, FO 371/2767, Hankey to Grey, 4 May 1916.

⁵⁰ John Fisher, "Lord Robert Cecil and The Formation of a Middle East Department Of The Foreign Office", *Middle Eastern Studies*, C. 42, No: 3, (2006), s. 377.

⁵¹ Helmut Meijer, "Oil and British Policy Towards Mesopotamia 1914-1918", *Middle Eastern Studies*, C. 8, No. 3 (Ekim 1972), s. 381; Ayrıca bkz. Fisher, "Lord...", s. 368.

⁵² Lawrence, "Sykes...", s. 559; *The Manchester...*, "Sir Mark...", 18th February 1919.

⁵³ F. S. Naiden, "British Scholar-Administrators and Iraq", *The Journal of The Historical Society*, C. 7, No: 2, Haziran 2007, s. 184.

⁵⁴ Naiden, "British...", s. 184-185.

Sykes'in savunduğu fikirlere karşı en sert tepki hem bir Arap fanatiği olan hem de kendisinin çağdaşı olan Lawrence'dan gelmiştir. Lawrence'a göre aldığı eğitim ve kişilik özelliklerinin de etkisi ile Sykes, oldukça önyargılı ve bağnaz bir bakış açısına sahip olup, onun bu fikirleri eserlerinin tamamına sirayet etmiştir⁵⁵.

2. Sykes'in Eserleri

Sykes'in gerek yaşamı gerekse eserleri ile ilgili en zengin arşiv bilgilerini Hull Üniversitesi'nde rastlamaktayız. 2006 yılında arşivin durumu ile ilgili bir yayın gerçekleştiren Hull Üniversitesi yayınlarına göre⁵⁶; Sykes'in Ortadoğu coğrafyası ve Anadolu'da yaptığı seyahatler şu şekilde sıralanabilir: 10 Mart - 1 Nisan 1898 Şam, 1 Ekim - 10 Kasım 1898 Van, Halep ve çevresi, 1904 İstanbul yoluyla Tiflis, Haziran - Kasım 1906 Sinop yoluyla Halep, 1908 Hama ve çevresi, 1909 Anadolu içlerinde seyahat, 1910 Mısır'a seyahat, 1915 Irak'a seyahat⁵⁷.

Yapmış olduğu bu seyahatlerle ilgili olarak Sykes şu eserleri yayınlamıştır: *Through Five Turkish Provinces* (1900)⁵⁸, *Dar-ul-Islam* (1904)⁵⁹, *The Calips' Last Heritage* (1915)⁶⁰.

Hull Üniversitesi'nin arşiv kayıtları dışında Sykes'in yazışmaları ile ilgili İngiltere'de bulunan kayıtları ve referans numaralarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Cambridge University Library, Department of Manuscripts and University Archives Correspondence with Lord Hardinge 1915-1916. Reference: Hardinge. NRA 3853 Hardinge. Somerset Archive and Record Service Correspondence with Aubrey Herbert 1913-1919. Reference DD/HER 1-92. NRA 28627 Herbert, National Archives of Scotland Correspondence with Philip Kerr 1917-1919. Reference: GD40. NRA 10737 Kerr, The National Archives: Public Record Office Misc correspondence 1918. Reference FO 800. NRA 23627 Foreign Office

James Lawrence, *Oxford Dictionary of National Biography* isimli ansiklopedinin 53. cildinde Sykes'in yaşamını kaleme almıştır. Lawrence'a göre Sykes'in eserlerine hâkim olan alaycı üslup sebebiyle, onu devlet adamı olarak nitelendirmek doğru olmayıp, ancak bir karikatürist olarak kabul etmek mümkündür⁶¹. Bir başka eserde ise Sykes'in zihin dünyasının, yerin-

⁵⁵ H. V. F. Winstone, "Mark Sykes and The Arab Revolt", *The Geographical Journal*, C. 143, No. 3, (Kasım 1977), s. 461.

⁵⁶ Hull University Archives, *The Papers of Sir Mark Sykes 1879-1919: With Special Reference To The Sykes-Picot Agreement And The Middle East*, Microform Academic Yay., İngiltere 2006.

⁵⁷ Hull University Archives, *The Papers Of...*, s. 7.

⁵⁸ Mark Sykes, *Through Five Turkish Provinces*, Bickers and Sons Yay., Londra 1900.

⁵⁹ Mark Sykes, *Dar-ul-Islam*, Spottiswoode and Co. Ltd. Yay., Londra 1904; Kitabın Türkçe tercümesi benzer adla Mustafa Everdi tarafından 2000 yılında yayınlanmışsa da -az sayıda baskıdan kaynaklansa gerek- kitaba ulaşmak mümkün olmadı.

⁶⁰ Mark Sykes, *The Calips' Last Heritage: A Short History of The Turkish Empire*, Macmillan and Co. Ltd. Yay., Londra 1915.

⁶¹ Lawrence, "Sykes...", s. 558.

de duramayan bir yapı arz ettiği, sürekli planlar ürettiği ancak bunları nihayete erdirmeden bir başka plana yelken açtığı ifade edilmektedir⁶². Sykes'in gerçekleştirmiş olduğu çalışmalar incelendiğinde kendisine yöneltlen bu eleştirilerin çok da haksız olmadığı görülecektir.

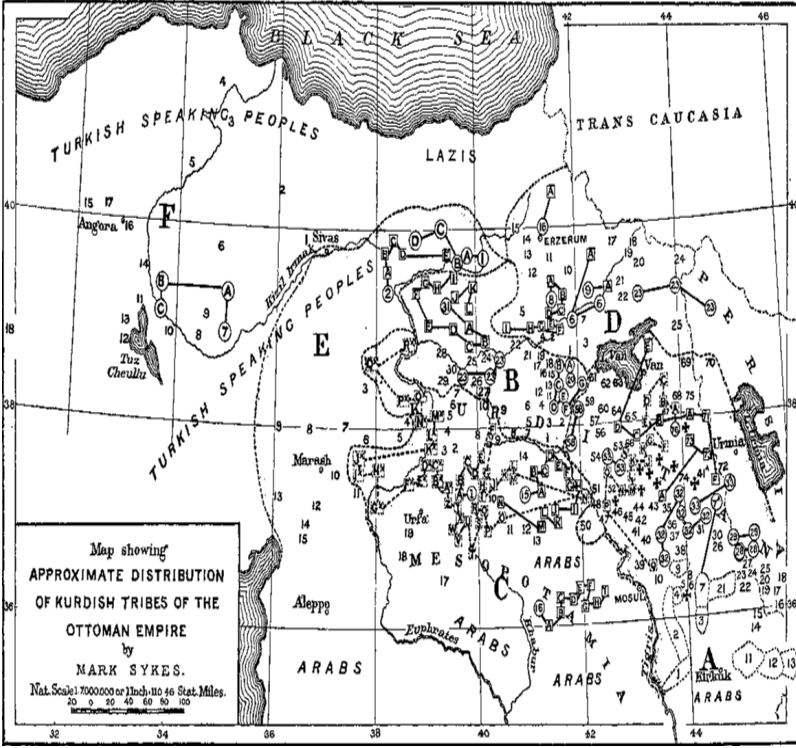
Mark Sykes'in kitapları dışında en ayrıntılı çalışması olarak nitelendirilebilecek olan makalesi 1908 tarihinde yayınlanan "The Kurdish Tribes of The Ottoman Empire"⁶³ adlı çalışmasıdır. Sykes bu çalışmasında Anadolu, Irak ve kısmen İran coğrafyasında yaşayan Kürt aşiretlerinin tek tek isimlerini, nerde yaşadıklarını, kuvvetlerini, yaşam şekillerini ayrıntılı olarak ortaya koymaya çalışmıştır. İlim dünyasına çalışmasının hemen baş kısmında yer verdiği bir harita üzerinde bu aşiretlerin dağılımlarını da gösteren Sykes, bu haritada vermiş olduğu aşiretleri yerleşik, göçebe ve yarı göçebe olarak tasnife tabi tutmuştur.

Sykes'in verdiği bu bilgileri kısaca özetleyecek olursak Irak'ın Kuzeyi ile Doğu Anadolu arasında yaşayan Kürt aşiretlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Daudeh, Disdie, Şeyh Bezeni, Şeyhan, Şabak, Mamund, Girdi, Halkani, Surçi, Bejwan, Hemawend, Caf, Guran, Nuredi, Piran, Alan, Baki Hassa, Kiloner, Gavruk, Malkari, Hosnau, Bilbas, Acu, Mamaş, Mergor, Mamakan, Baliki, Pirastini, Zemzan, Badeli, Şirvan Herki, Baradost, Barzan, Rikan, Zebar, Aşhagi, Hasenia, Misuri, Doşki, Celali, Dere, Bervari, Kohan, Şeikan, Rışkan, Haveri, Spirti, Miran, Hasseina, Sindi, Goyan, Dakhori, Şirki, Balian, Eru, Atmenikan, Silukan, Kichian, Duder, Alikanlı, Halaji, Tiyan, Havatan, Keka, Bellicar, Hani, Takuli, Shekak, Zerzan, Pinişli, Givran, Şemsiki, Hartuş.

Doğu Anadolu'da yaşayan Kürt aşiretlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Muşık, Penjinan, Keskoli, Pouran, Şikdodanlı, Bekran, Reşkotanlı, Besheri, Tirikan, Kuzlucan, Zekeri, Musi, Sarmi, Jelali, Hazoli, Bederi, Malaşgu, Boşikan, Kurian, Motikan, Pinjari, Silvan, Kedak, Aşmirsat, Kulbin, Gurs, Sinan, Elia, Behirmaz, Dersimli.

⁶² Ernest Main, *Iraq: From Mandate To Independence*, George Allen and Unwin Ltd. Yay., İngiltere 1935, s. 58.

⁶³ Mark Sykes, "The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empire", *The Journal of The Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, C. 38, (Aralık 1908), s. 451-486.

Sykes'in Kürt Aşiretlerinin yerleşimini gösterir haritası⁶⁴.

Irak ve Suriye'nin kuzeyi ile Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Kürt aşiretlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Milli, Karakeçili⁶⁵, Çekissen, Barkhan, Hasseran, Ebu Tahir, Givran, Emirzan, Kiki, Dakhori, Bunesi, Mirsinan, Surkisli, Mizizak, Saur, Mahalemi, Haruna, Del Memikan, Domana, Dorakan, Moman, Haverka, Salahan, Girgiri, Dasikan, Alian, Mizidağ, Aluş, Berazi⁶⁶.

Doğu Anadolu ve İran civarında yaşayan aşiretleri şu şekilde sıralayabiliriz: Penjinan, Silukan, Çukurlu, Azli, Lolanlı, Hassenanlı, İzoli, Cibranlı, Sipkanlı, Zirikanlı, Rişvan, Baziki, Putikanlı, Girdi, Pisianlı, Şeyh Bezeini, Zılanlı, Badeli, Şaderli, Başmanlı, Hamdikan, Manuranlı, Hayderanlı, Adamanlı⁶⁷.

İç Anadolu ve Doğu Anadolu arasında yaşayan Kürt aşiretlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Kureşli, Koçgiri, Sinaminli, Kurecik, El-Hass, Kadir Zor,

⁶⁴ Sykes, "The Kurdish...", s. 452; Sykes'in makalesinde kendisi tarafından hazırlandığı görüntüsü verilen haritanın orijinali aslında The National Archives'da PRO, FO 925/41103 numaralı klasörde kayıtlıdır. Bu arşiv belgesine göre harita ilk defa aslında Mark Sykes tarafından değil; Henri Kiepert tarafından 1883'te yayınlanmıştır.

⁶⁵ Sykes, aşiret ile ilgili açıklama kısmında aşiretin 1.700 aileye sahip olduğunu asıllarının Türk olmasına rağmen zamanla Kürtleştiklerini iddia eder de eldeki bilgiler ışığında Kara Keçili aşiretinin halen Türkmen vasfını koruduğu görülmektedir.

⁶⁶ Sykes, "The Kurdish...", s. 471-476.

⁶⁷ Sykes, "The Kurdish...", s. 476-478.

Kara Hasan, Çurishanlı, Nederli, Dağhanlı, Delianlı, Jelikanlı, Lek, Deli Kanlı, Belikanlı⁶⁸.

İç Anadolu ve çevresinde yaşayan Kürt aşiretlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Uçhececi, Uruçhili, Milli, Şeyh Bezeini, Şeveli, Badeli, Hacı Banlı, Barakatlı, Taburoğlu, Şeyh Bezeni, Judi Kanlı, Halkani, Seyf Koni, Nasurlu, Tirikan, Atmanikan, Zirikanlı, Canbekli⁶⁹.

Sykes'in Londra'da bulunan The National Archives'da kayıtlı birçok yazışması mevcuttur. Bu yazışmalarına genel olarak baktığımızda Sykes, verdiği bilgilerde kesinlik ve netlik çizgisini her zaman tereddütsüz kullanmıştır.

Onun Hava Bakanlığı arşivlerinde kayıtlı olan birkaç yazışmasından örnek verecek olur isek: Ocak 1919'da seyahat etmiş olduğu yerler ile ilgili gözlemlerini ifade ederken Cebel-i Tur'da bulunan Kürt aşiretlerinin Ali İhsan Paşa tarafından tahrik edildiğini, aslında burada bulunan Kürt aşiretlerin İngiliz dostu olmaları gerektiğini ifade ettikten sonra burada bulunan 3 büyük Kürt aşireti ile ilgili aşağıdaki bilgilere yer vermiştir⁷⁰:

Aşiret İsmi	Aşiret Reisi	Bulunduğu Konum	Kuvveti
Koçhan Kürtleri	Hamo Ağa	Nusaybin tepeleri	400 silahlı
Haverki Kürtleri	Ali Batı Ağa	Midyat	1.500 silahlı
Muhalimi Kürtleri	Salman İbn Fellah	Nusaybin-Midyat	500 silahlı

Sykes, 1906 tarihinde Milli aşireti reisi İbrahim Paşa'yı da ziyaret etmiş ve onunla uzun uzun konuşmuştur. Sykes'in bu ziyaretine Mr. Noel özel görev günlüğünde yer vermiş ve bu görüşme sırasında İbrahim Paşa'nın genelde Avrupa meseleleri özelde İngiltere'nin liberal politikaları üzerine görüş belirttiğini aktarmıştır⁷¹.

Sykes bu ziyareti sırasında İbrahim Paşanın oğlu Mahmut Bey ile de görüşme fırsatını yakalamıştır. Mahmut Bey'in babasının etki ve nüfuzu altında olduğunu ifade eden Sykes, Türklerin Mahmut Bey'i elde etmek için çok ciddi çaba içerisinde olduklarını ama bu çabanın boşa gittiğini eklemiştir.

SONUÇ

Coğrafi keşiflerle başlayan ve günümüze değin devam eden süreç içerisinde batı ve doğu kavramlarının fikrî oluşumunda önemli bir yere sahip olan seyahat ve seyahatnameler genelde sosyal bilimlerde özelde tarih bilimi

⁶⁸ Sykes, "The Kurdish...", s. 479-481.

⁶⁹ Sykes, "The Kurdish...", s. 481-482.

⁷⁰ PRO, AIR 20/721, from Egyptforce to High Commisier Constantinople, 8.4.1919, s. 32-33.

⁷¹ PRO, FO 141/806, No: 8166/64, Diary of Major E. Noel on Special Duty in Diarbekir Vilayet, s. 4.

için oldukça önemli bilgileri içerisinde barındırmaktadır. Bu bilgilerin ne denli önemli olduğu, çağımızda bilgi teknolojilerinin geldiği nokta göz önüne alındığında üzerinde ciddi şekilde düşünülmesi gereken olguları içerisinde barındırmaktadır.

Üç İngiliz'in eserlerine baktığımızda karşımıza şu tablo çıkmaktadır: Maunsell'in eserlerinde hâkim olan bilimsel dil, coğrafi betimlemelerde görülen canlı tasvirler ve daha önemlisi seyahat edilen coğrafya ile ilgili çizilen harita ve krokiler sahasında ilkler arasında yer alan bilgileri içermektedir. Yine Walter Harris'in eserlerinde hâkim olan dil ve coğrafi betimlemelerin Maunsell ile karşılaştırdığı vakit oldukça yavan kaldığı görüle de haritaların ve resimlerin çokluğu betimlemelerine canlılık kazandırmıştır. Mark Sykes'in eserlerinde de aynı tarz devam ederken farklı olarak hâkim bir abartılı dilden bahsedilebilir. Üstelik bu durum çağdaşı olan yazarlar tarafından dahi tespit edilerek ifade edilmiştir.

İncelediğimiz eserlerde söz konusu seyyahların seyahat edip dolaştıkları bölgeler üzerine ilginç ve ayrıntılı bilgiler verdikleri görülmüştür. Üçünün ortak noktası Kürtler konusunda daha fazla bilgi vermeleridir. Aşiret isimleri, onların yaşadıkları bölgeler, silah durumları vs. Bu durum belki de İngiltere'nin devlet politikası olarak Kürtler üzerine verdiği önemin bir yansıması olabilir. Yine üç seyyahın da vazgeçmediği nokta harita veya fotoğraflarla bilgileri pekiştirmeleridir. Bu husus da gözlem ve araştırmaların misyonerlik temeline dayandığının göstergesi olabilir. Başka bir ifadeyle seyyahların hazırladığı dokümanlar İngiltere tarafından ileride bölgeyi şekillendirmede ve ayrıştırmada kullanılabilecek bilgileri havidir.

Nihayet diyebiliriz ki ortaya konulan eserlerin fazlalığı ve içerdiği bilgi zenginliği bir çalışma ile ortaya konulup değerlendirilemeyecek durumdadır. Bu nedenle çalışmamız bir temel vazifesi görecektir ve tahlil süzgecinden geçirilmeye muhtaç veriler başka araştırmalarla ele alınıp değerlendirilerek İngiltere'nin politikaları daha somut olarak ortaya konulmuş olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

A. 1. Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

- PRO, AIR 20/504, from Dirmilint to General Baghdad, 26.05.1917.
- PRO, AIR 20/721, from Eypforce to High Commisser Constantinople, 8.4.1919. Vilayet.
- PRO, AIR 23/352, from Kirkuk to Highcoma-Baghdad, 1.6.1923.
- PRO, FO 141/806, No: 8166/64, Diary of Major E. Noel on Special Duty in Diarbekir
- PRO, FO 371/2767, Hankey to Grey, 4 May 1916.
- PRO, FO 371/3385, No: 185184, from Secretary of State to Civil Commisser, Baghdad, 5.10.1918.
- PRO, FO 371/4149, No: 87682, 12.06.1919.
- PRO, WO 33/325.

A.2. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

- Hull University Archives, *The Papers of Sir Mark Sykes 1879-1919: With Special Reference To The Sykes-Picot Agreement And The Middle East*, Microform Academic Yayınları, İngiltere 2006.

Gazeteler

- The Manchester Guardian* (1901-1959), "Sir Mark Sykes: A Victim Of Influenzal Pneumonia", 18th February 1919.

Kitaplar

- FIELDHOUSE, D. K., *Kurds, Arabs and Britons: The Memoir of Wallace Lyon In Irak*, I. B. Tauris Yayınları, Londra 2002.
- HARRİS, Walter Burton, *From Batum To Baghdad*, William Blackwood And Sons Yayınları, Londra 1896.
- HARRİS, Walter Burton, *Tafilet*, William Blackwood and Sons Yayınları, Edinburg 1915.
- HARRİS, Walter Burton, *The Land of an African Sultan: Travels In Morocco*, Sampson Low, Marston, Searle and Rivington Yayınları, Londra 1889.
- GUNTER, Michael M., *Historical Dictionary of The Kurds*, The Scarecrow Yayınları, Oxford 2004.
- LESLİE, Shane, *Mark Sykes: His Life And Letters*, Cassell and Company Yayınları, Londra 1923.
- MAİN, Ernest, *Iraq: From Mandate To Independence*, George Allen and Unwin Ltd. Yayınları, İngiltere 1935.
- O'SHEA, Maria T., *Trapped Between The Map And Reality: Geography And Perceptions Of Kurdistan*, Routledge Yayınları, Amerika 2004.
- ÖZOĞLU, Hakan, *Kurdish Notables And Otoman Empire: Evolving Identities, Competing Loyalties And Shifting Boundaries*, New York State Üniversitesi Yayınları, Amerika 2004.
- SOANE, Ely Banister, *Gramer of The Kurmanji or Kurdish Lenguage*, Luzac Co. Yayınları, Londra 1913.
- TEMPERLEY, H. W. V., *Peace Conference of Paris*, Oxford Üniversitesi Yayınları, C. 1, Londra 1920.
- THOMAS, Lowell, *With Lawrence In Arabia*, Hutchinson and Co. Yayınları, LondraTarih-siz.
- YILDIZ, Kerim and MONTGOMERY Harriet, *The Kurds In Syria: Denial of Rights And Identity*, Khrp Yayınları, İngiltere 2004.

- SYKES, Mark, *Dar-ul-Islam*, Spottiswoode and Co. Ltd. Yayınları, Londra 1904.
- SYKES, Mark, *The Caliphs' Last Heritage: A Short History of The Turkish Empire*, Macmillan and Co. Ltd. Yayınları, Londra 1915.
- SYKES, Mark, *Through Five Turkish Provinces*, Bickers and Sons Yayınları, Londra 1900.
- WILSON, Arnold Talbot, *Loyalties; Mesopotamia 1914-1917*, Oxford Üniversitesi Yayınları, Londra 1931, 2. Baskı.

Makaleler

- FISHER, John, "Lord Robert Cecil and The Formation of a Middle East Department Of The Foreign Office", *Middle Eastern Studies*, C. 42, No: 3, (2006), ss. 365-380.
- FITZGERALD, Edward Peter, "France's Middle Eastern Ambitions, The Sykes-Picot Negotiations and The Oil Fields of Mosul 1915-1918", *The Journal of Modern History*, C. 66, No. 4 (Aralık 1994), ss. 697-725.
- HARRIS, Walter Burton, "A Journey in Persian Kurdistan", *The Geographical Journal*, C. 6, No. 5, Londra Kasım 1895, ss. 453-457.
- LAWRENCE, James, "Sykes, Sir Mark Sixth Baronet (1879-1919)", *Oxford Dictionary Of National Biography*, (Derleyen: H. C. G. Matthew Ve Brian Harrison), Oxford Üniversitesi Yayınları, İngiltere 2004, C. 53, ss. 557-560.
- MAUNSELL, Frederick Richard, "Central Kurdistan", *The Geographical Journal*, C. 18, No. 2, Londra Ağustos 1901, ss. 121-141.
- MAUNSELL, Frederick Richard, "Kurdistan", *The Geographical Journal*, C. 3, No. 2, Londra Şubat 1894, ss. 81-92.
- MAUNSELL, Frederick Richard, "The Mesopotamian Petroleum Field", *The Geographical Journal*, Vol. 9, No. 5, May, 1897, ss. 528-532.
- MEJCHER, Helmut, "Oil and British Policy Towards Mesopotamia 1914-1918", *Middle Eastern Studies*, C. 8, No. 3, Ekim 1972, ss. 377-391.
- NAIDEN, F. S., "British Scholar-Administrators and Iraq", *The Journal of The Historical Society*, C. 7, No: 2, Haziran 2007, ss. 179-199.
- ROTHWELL, V. H., "Mesopotamia in British War Aims 1914-1918", *The Historical Journal*, C. 13, No. 2, Haziran 1970, ss. 273-294.
- SYKES, Mark, "The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empire", *The Journal of The Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, C. 38, Aralık 1908, ss. 451-486.
- TANENBAUM, Jan Karl, "France and The Arab Middle East 1914-1920", *Transactions of The American Philosophical Society, New Series*, C. 68, No. 7, 1978, ss. 7-19.
- WINSTONE, H. V. F., "Mark Sykes and The Arab Revolt", *The Geographical Journal*, C.143, No. 3, Kasım 1977, ss. 461-462.